3 Z teórie umeleckého prekladu

3.1 Jazyk a kultúra – preklad a kultúra

Ľudský jazyk je od nepamäti komunikačným systémom vyvíjajúcim sa spolu s človekom a kultúrnym priestorom, v ktorom jestvuje, preto jednou z nosných úloh prekladateľa je postihnúť potrebné nuansy kultúrnych špecifík prezentovaných v texte originálu. J. Dolník sa v úvode knihy *Jazyk – človek – kultúra* (2010) zamýšľa nad úlohou jazyka a kultúry pri formovaní emócií a spôsobov ich prejavu, ako aj nad významom jazyka z hľadiska jeho axiologického sveta. Konštatuje, že starý metodologický spor medzi prívržencami prírodovedného prístupu spojeného s logickou explanáciou a humanitnými vedcami, mysliteľmi so sklonmi k interpretačnej explanácii už doznieva. Rozhodujúci je pohľad zo stanoviska človeka: jazyk a kultúra jestvujú pre človeka. Jazyk je jednou zo zložiek kultúry a kultúra je zároveň obsiahnutá v jazyku a v jeho systéme, v spôsobe jeho používania (2010, s.11). Táto téma samozrejme nie je novým objavom, vinie sa dejinami humanitnovedného myslenia a zostáva aktuálnou aj v súčasnosti, keď sa interdisciplinárnosť stáva nevyhnutnosťou v reálnom poznávacom pokroku v sociálno-kultúrnych vedách a teda aj v translatológii.

Literatúra ako umelecký artefakt je organickou súčasťou kultúry každého národa. V procese prekladu sa literárne dielo stáva reprezentantom východiskovej kultúry a zároveň médiom sprostredkujúcim fakty, ktoré môžu byť pre čitateľa v cieľovej kultúre nové. Rozdiel, ktorý zákonite vzniká medzi odlišnými kultúrami, zvyšuje napätie aj medzi originálnym a prekladovým literárnym dielom. J. M. Lotman na deskripciu uvedeného napätia používa semiotickú opozíciu „svoje“ – „cudzie“. Zatiaľ čo pod vnútorným prostredím rozumieme kultúrny kód príjemcu (svoje, domáce), pod vonkajším prostredím chápeme identifikáciu faktov za hranicou vnútorného prostredia (cudzie) (Gromová, 2003, s. 54). Po preložení sa dielo stáva súčasťou literatúry cieľového jazyka. Plní obdobné kultúrne funkcie ako dielo domáce, naviac obsahuje aj špecifickú kognitívnu hodnotu v podobe informovania čitateľov o existencii originálneho literárneho diela a o východiskovej kultúre ako takej. Preklad sa v takomto náhľade javí nielen ako záležitosť lingvistická, nejde len o nahradenie jedného jazyka druhým. Translácia sa radí medzi zložité a mnohostranné ľudské činnosti. Ako hovorí L. Vajdová vo svojej knihe *Sedem životov prekladu*, preklad je jedinečným príkladom narúšania hraníc všetkých druhov (Vajdová, 2009, s. 7).

V preklade sa stretávajú kultúry, literatúry, rôzne osobnosti ako účastníci prekladu, odlišné mentality, špecifické tradície a postoje, typy myslenia, epochy, úrovne rozvoja. Preklad je predmetom záujmu nielen prekladateľov, ale aj etnografov, psychológov, historikov, literárnych vedcov a kritikov. Prekladateľská práca, resp. jej jednotlivé vrstvy môžu byť predmetom výskumu rôznych vied. Zároveň sa tak v translatológii rysujú kultúrne, kognitívne, psychologické, literárne a iné aspekty.

Vo vývine translatológie sa posledné viac ako štvrťstoročie nesie v znamení interdisciplinarity. Translácia sa chápe ako osobitný druh kultúrneho transferu a interkultúrnej komunikácie. Prekladateľ okrem toho, že prirodzene ovláda východiskový a cieľový jazyk, je zároveň v tomto zmysle mediátorom medzi kultúrami. Je expertom na jazykovú, ale aj interkultúrnu komunikáciu. Výskum prekladu sa nezužuje len na jazykové kompetencie či zručnosti. Svojou podstatou translácia nesporene patrí medzi javy synkretické a zároveň heterogénne.

Už v 50. rokoch došlo v prekladovej kultúre k uvedomeniu, že preklad nie je iba „posunom z jedného prirodzeného jazyka do druhého. Súbežne je to posun z jedného času do druhého a tiež z jedného kultúrneho priestoru do druhého“ (Hochel, 1990). Podobne v našej tradícii medziliterárneho uvažovania, ktoré sa opiera o dielo Dionýza Ďurišina, je rozpracovaná teória prekladu, ktorá má medzinárodné renomé. Ďurišin nepracoval explicitne s pojmom kultúry, jeho medziliterárnosť (prepojenosť literatúry s ostatnými literatúrami vo svete) však kultúrne aspekty literatúry implicitne a neodvratne do úvah vťahovala. V medzinárodnom meradle prežila v podobe rôznych inter, intra a trans, napríklad v intertextualite, transkulturalite a pod. Medzikultúrny a medzipriestorový faktor v literatúre sa u nás bral do úvahy už takmer pred päťdesiatimi rokmi. Slovami E. Gromovej a D. Müglovej: „Súčasné západné translatologické teórie objavujú to, čo bolo v našej translatológii naznačené už v 70. rokoch 20. storočia. V slovenskej translatológii boli náznaky kulturologického obratu a najnovšie sociologického obratu zjavné už v prácach A. Popoviča. V jeho prácach sa cez komunikačný model prekladu stretávame s pojmami ako **faktor kultúry v preklade**, **kreolizácia, kultúra „cudzia“**, **kultúra domáca**, **„kreolizácia“ kultúry v preklade**, **exotizácia**, **naturalizácia**, a pod.“ (Gromová – Müglová, 2011, s. 16).

Sledovanie prekladu v širšom etnokultúrnom kontexte ukazuje teórii, ale aj praxi nové horizonty. Tento trend sa pertraktuje v prácach súčasných slovenských a českých teoretikov prekladu. Významnými prácami na tomto poli sú monografie, v ktorých je citeľný

pragmatický a kultúrny obrat v translatológii. Je to *Preklad ako súčasť dejín kultúrneho priestoru* (2004) Márie Kusej, *Preklad ako interkultúrna komunikácia* (2005) Jany Rakšányiovej, *Kultúra – Interkulturalita – Translácia* (2005) od Edity Gromovej a Daniely Müglovej, *Preklad ako mediácia interkultúrnej komunikácie I.* (2006) a *Mediácia interkultúrnej komunikácie II.* (2011) od Jarmily Opalkovej. Na ilustráciu uvedieme aspoň niektoré náhľady na preklad a jeho spätosť s kultúrou.

Lingvokulturologický prístup v translatológii ponúka **J. Vilikovský** prostredníctvom klasifikácie príznakov cudzieho prostredia a kultúry vo východiskovom texte, podľa ktorej sa rozlišuje:

1. **materiálna špecifika** – napr. reálie, názvy inštitúcií, úradov a pod.
2. **jazyková špecifika** – propriá, frazeológia, parémie, nárečie, slang, atď.
3. **kultúrno-kontextová špecifika** – „vlastnosti textu podmienené príslušnosťou k istej kultúre a literárnej tradícii“, literárne či kultúrne alúzie (1984, s. 130).

Vilikovský uvádza, že „pri posudzovaní prekladu musíme mať vždy na pamäti jeho spätosť s kultúrou, ktorá mu dala vzniknúť a ktorej potreby odrážal“ (1984, s. 89).

Edita Gromová odmieta absolutizáciu tak východiskového, ako aj cieľového jazyka v preklade a upozorňuje na **fenomén kultúry** a problém interdisciplinárnosti na trase originál – preklad (Gromová, 1996, s. 23).

Peter Liba (2004) v štúdii o vzťahu medzi kultúrou a prekladom upozorňuje na problematickosť v recepcii umeleckej a estetickej hodnoty prekladov literárnych diel vydaných v dlhšom časovom odstupe od vydania originálu. Ich funkcia a umelecká hodnota zároveň sa v kontexte historického vývinu mení.

Aj **Ladislav Šimon** považuje preklad nielen za jazykový, ale aj interkultúrny transfer, pričom pôsobia medzikultúrne faktory (Šimon, 2005).

Už citovaná **Libuša Vajdová** vníma preklad ako kultúrny jav, odsúvajúci niektoré sprievodné javy štrukturalizmu, ako napr. panické pobehúvanie medzi mantinelmi opačných pólov binárnych opozícií, ktoré nadobúdajú podobu neriešiteľných sporov medzi originalitou originálu a neoriginalitou prekladu. Literatúra a preklad sa podľa Vajdovej situujú najmä

v priestore medzi krajnými bodmi binárnych opozícií, a nie presne v nich (Vajdová, 2009, s. 11).

Daniela Müglová formuluje dôvod translácie, tým má byť jazykovo-kultúrny transfer z východiskového textu do cieľového jazyka, pričom dôležitú úlohu zohrávajú práve interkultúrne rozdiely a kultúrne vzorce. Bez ovládania špecifických nadstavbových znalostí a zručností (tzv. translátorskej kompetencie) nie je možné preložiť východiskový text do cieľového jazyka na profesionálnej úrovni (Müglová, 2009, s. 74).

Jana Rakšányiová upozorňuje na interkultúrne kompetencie prekladateľa (jazyková, pragmatická, diskurzná, strategická a i.) a definuje súčasný model translácie, ktorý sa skladá zo štyroch bodov:

1. texty neexistujú vo vzduchoprázdnom priestore (majú svoju prehistóriu, dôvod, nadväzujú na tradíciu)

2. kultúrne bariéry nie sú jazykové bariéry a opačne

3. transláty sú svojprávne texty

4. prekladatelia sú experti, ktorí vytvárajú texty napriek kultúrnym a jazykovým bariéram (Rakšányiová, 2011, s. 47).

Prekladateľ musí nevyhnutne disponovať interkultúrnou kompetenciou, ktorá mu umožní prijímať a interpretovať signály východiskovej kultúry a transferovať ich do signálnej sústavy cieľovej kultúry (Rakšányiová, 2006, s. 15).

Dokonca aj **teória skoposu** (predstavitelia **Reissova a Vermeer**)**,** ktorá pri preklade postuluje nie príliš vedecky znejúce otázky, keďže im ide o pragmatiku: „či, kedy, s akým cieľom, kto a komu má prekladať“, podčiarkuje týmito otázkami rolu interkultúrnych vzťahov a rôznych prístupov kultúr k cudzím elementom v prekladateľskom procese. Preklad nie je len čisto lingvistickou aktivitou, ale stáva sa transferom a komunikačným prostriedkom medzi kultúrami (cit. podľa Rakšányiová, 2010, s. 151).

Zlata Kufnerová, česká teoretička prekladu, v knihe *Čtení o překládání* (2009) upozorňuje na reálie, špecifické prvky v texte spojené práve s kultúrou. Ich záludnosť sa prejavuje hlavne v prekladateľskej praxi a vedie k väčšine chýb, ktoré sa v prekladoch vyskytujú. Prekladateľ musí byť v takýchto prípadoch schopný rozpoznať spornosť danej lexémy a zistiť, či je nutné

sa ňou zaoberať. Dobrý prekladateľ musí byť nielen umelcom slova a jazykovedcom, ale podľa ruského teoretika prekladu Jefima Etkinda, aj historikom či etnografom.

Podľa **Jarmily Opalkovej** je pri sprostredkovaní informácie z iného jazykového kódu dôležité aproximovať obsahovú, formálnu, ale aj estetickú stránku textu nielen prostriedkami odlišného jazykového kódu, ale tiež z uhla recepcie iného kultúrneho spoločenstva a vo vzťahu k pomeru aktuálneho času recipienta k času plynúcemu v komunikáte. Ďalej upozorňuje, že princíp ekvivalentnosti a adekvátnosti ako dôležitá premisa zrozumiteľnosti komunikátu sa môže dostať do kolízie s reálnymi možnosťami mediátora (prekladateľa), a to práve v súvislosti s rôznou východiskovou kultúrnou, resp. kultúrno-geografickou či kultúrno-etnickou bázou (Opalková, 2006, s. 16).

Anthony Pym v štúdii *Translation and Text Transfer* preklad nevníma len ako lingvistickú činnosť, je to jedna z oblastí, v ktorej sa interkultúrne vzťahy realizujú a rozvíjajú. Je to forma interkultúrnej komunikácie (2010).

V ukrajinskej translatológii sa faktor kultúry bral do úvahy ešte v 50. rokoch. Prvky späté s kultúrou, *reálie,* definoval **Oleksij Kundzič**, keď upozorňoval na ich nepreložiteľnosť vzhľadom na ich relácie k národu a jeho špecifikám.

Ďalší ukrajinský translatológ **Viktor Koptilov** sa pri definovaní reálií zameriava na faktor ich medzijazykového a medzikultúrneho porovnania. Reálie sú slová označujúce predmety a situácie neznáme jazyku prekladu. Slová môžu byť reáliami v jednom jazyku a jednej kultúre, ale v inom priestore už nimi byť nemusia.

Mykola S. Zaryckyj uvádza, že pri preklade sa do vzájomnej interakcie dostávajú kultúry dvoch spoločností. Spoločnou bázou, činiteľom spoločenským a národným je v tomto prípade národný jazyk. V každom jazyku sa odráža určité svojrázne špecifikum videnia sveta. Spôsob myslenia a mentalita, ktoré sú vlastné istému spoločenstvu, sa tak nemôžu pripisovať inému spoločenstvu (2004, s. 91).

Nazerať na jazyk bez akceptácie jeho kultúrneho pozadia je už v súčasnosti nemožné. Dokazuje to rozpínanie systému spoločenskovedných disciplín, do zorného poľa ktorých sa jazyk dostáva. V našom prostredí sa formujú také disciplíny ako etnolingvistika, interkultúrna komunikácia a lingvokulturológia. Jazyk sa tak neskúma ako uzavretý systém, ale naopak ako dynamický kultúrny fenomén.

3.2 Obrat v translatológii – lingvokulturológia

Na problematiku lingvokulturológie a s ňou súvisiaci obrat v lingvistike a translatológii sa pozrieme v nasledujúcej kapitole. Väčšie možnosti interkomunikácie podnietili stret rôznych kultúr, čo prinieslo aj rôzne vnímanie reálií pochádzajúcich z rôznych oblastí (spoločenský život, etnografia, geografické reálie). Pred prekladateľmi takto vyvstala náročná a zodpovedná úloha. Požiadavka previesť tieto prvky do cieľového jazyka s čo možno najmenšími významovými stratami viedla k analýzam a postulovaniu teoretickej platformy, vrámci ktorej sa problém prekladu reálií – lingvokulturém definoval. V lingvistike sa etablovali hraničné disciplíny: etnopsycholingvistika, sociolingvistka, psycholingvistika, kognitívna lingvistika, a najmä **lingvokulturológia**. Práve lingvokulturológia najvýstižnejšie vyjadruje prepojenie dvoch základných komponentov – jazyka a kultúry. Pojem lingvokulturológia sa používa od 90. rokov 20. storočia v prostredí ruskej lingvistickej školy. Na Slovensku sa táto teoretická platforma začala opierať práve o ruský filologicko-teoretický základ. Jozef Sipko, propagátor tohto smeru v slovenskej rusistike, uvádza, že v istom zmysle každý jazykový jav či jazyková jednotka predstavuje vlastnú kultúru a vlastnosti národa. Etniká sa navzájom odlišujú hoci aj takými, navonok nepatrnými, jazykovými diferenciami.

Lingvokulturéma, jazyková jednotka, ktorá je predmetom skúmania v lingvokulturológii, predstavuje jednotu jazykového a mimojazykového, je to jednota formy jazykového znaku, jeho obsahu a etnokultúrneho zmyslu, prostredníctvom ktorého odhaľujeme hlboký význam, konkrétne etnokultúrne súvislosti i konotácie skúmaných jazykových jednotiek (Sipko, 2011, s.16).

Takmer každý umelecký text obsahuje kultúrne a spoločenské lingvokulturémy. Ich zrozumiteľnosť determinujú geografické a historické súradnice, rozdiel medzi časom, kedy vznikol originál a časom, kedy bol zrealizovaný preklad originálneho diela. Porozumenie textu si vyžaduje kultúrne pripraveného cieľového čitateľa, resp. prekladateľ musí odhadnúť, do akej miery je recipient textu potenciálne informovaný o východiskovej kultúre. Práve prekladateľ môže prostredníctvom svojho prekladu zvyšovať informovanosť domácich čitateľov o cudzej kultúre, a tým vytvoriť cestu pre ďalšie preklady z daného jazyka (Levý, 1983, s. 97). V posledných desaťročiach sa vyučovanie jazykov spája s poznaním kultúrneho a spoločenského života príslušného národa.

V translatológii sa popri lingvokulturémach stretávame s termínmi **reálie, lingvoreálie, bezekvivalentná lexika, lexikálne lakúny** (frazémy, ktoré vychádzajú z kultúrneho

prostredia konkrétneho jazyka, z perspektívy prekladu predstavujú chýbajúci ekvivalent v cieľovom jazyku) (Krekáňová, 2012), **precedentné fenomény**. Styčným bodom uvedených výrazov je ich spätosť s národným koloritom, ich neoddeliteľnosť od času, miesta výskytu a jazyka, v ktorom sa prezentujú. Do tejto skupiny patria výrazy označujúce predmety každodenného života, predmety materiálnej a duchovnej kultúry, jednotky mytológie, obrady a povery, rituály, obyčaje, parémie, frazémy, symboly, stereotypy, metafory, prirovnania, štylistické špecifiká východiskového jazyka a rečovej etikety (Maslova, 2004, s. 34; cit. podľa Blaho, 2006, s. 4) typické pre určitý národ.

V Rusku je metodologicky rozpracovaný aj smer lingvostranovedenie a to predovšetkým v prácach E. Vereščagina[16], J. Prochorova[17], E. Passova[18] a V. Kostomarova. V Nemecku sa najčastejšie používa termín kulturkunde, v USA language and area, vo frankofónnom areáli langue et civilisation, v anglicky hovoriacich štátoch linguacultural studies a na Slovensku pojem lingvoreálie. Lingvoreálie sú pomerne mladou disciplínou, ktorá sa sformovala v procese prekonania izolovaného skúmania jazykových javov samých v sebe a vďaka posunu k interdisciplinárnemu výskumu jazyka.

V rámci slovnej zásoby, ktorá pomenúva reálie, t. j. objekty, udalosti, javy, osobnosti v historicko-kultúrnom kontexte, sa vymedzuje skupina tzv. **bezekvivalentnej lexiky.** Do tejto skupiny sa radia slová označujúce špecifické reálie krajiny, ktoré absentujú v iných kultúrach. Sú to napr. územnosprávne jednotky (kantón, župa); politický systém v krajine (republika, monarchia, kráľovstvo); spoločenské hnutia a ich predstavitelia; tituly, oslovenia, postavenie v rebríčku spoločenskej hierarchie; inštitúty vzdelávania; spoločenské triedy, vrstvy a kasty; vojenské hodnosti. M. Hrdlička upozorňuje na to, že termín bezekvivalentnosť však nie je možné miešať s termínom neekvivalentnosť, ktorý je termínom označujúcim chybný preklad. O bezekvivalentnosti hovorí vtedy, ak absentuje priama korešpondencia medzi dvoma jazykmi v lexikálnej oblasti (Hrdlička, 1995, s. 86). Z pohľadu sémantických vzťahov medzi jazykmi ide o situáciu, keď v inventári toho či onoho jazyka neexistuje pre určitú lexikálnu jednotku druhého jazyka ekvivalentný výraz. Bezekvivalentné slová sa v skúmaných jazykoch môžu obsahom zhodovať, avšak ich konotácie môžu byť odlišné.

[16] Верещагин, Е. – Костомаров, В.: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Москва 1980.
[17] Прохоров, Ю.: Лингвострановедение. Культуроведение. Страноведение. Теория и *практика обучения РКИ*. Методическое пособие для преподавателей РКИ. Москва 1995.
[18] Пассов, Е.: Коммуникативное иноязычное образование как развитие индивидуальности в диалоге культур, In: Русский язык в центре Европы. 2, Банска Быстрица. 2000. С. 17-18

Podobne Dušan Tellinger vymedzuje pojem bezekvivalentnej lexiky, ktorá sa materializuje v pojmoch odrážajúcich reálie života istého národného spoločenstva. Táto lexika je úzko spätá s informačným pozadím, ktoré je vlastné každému príslušníkovi daného národného spoločenstva (Tellinger, 2005, s. 14).

3.2.1 Lingvokulturémy: lingvistické špecifiká

Pozrime sa na prvotnú definíciu lingvokulturémy, tak ako ju definoval ruský lingvista V. V. Vorobiov. Ako sa uvádza v slovenskom preklade textu, daný bádateľ ju chápe ako „element vychádzajúci za prísne jazykový priestor do sveta asociácií, symboliky, transformovaných konotácií, do prostredia kultúry“. A radí k nim:

- ľudovú tvorbu ako neoddeliteľnú súčasť národnej kultúrnej tradície
- artefakty na úrovni histórie, spoločenského vývoja – t. j. filozofické, estetické, lingvistické a i.
- výroky autorít v oblasti vedy, umenia, politiky a pod.
- literárne diela, publicistiku
- významné osobnosti kultúry ako modely reprezentatívnej univerzálnej národnej osobnosti
- výroky a názory cudzincov na margo hodnoteného etnika
- produkty súčasnej kinematografie, televíznej produkcie a populárnej hudby – názvy alebo fragmenty piesní, filmov, televíznych relácií a pod. (Vorobiov, 1997, cit. podľa Blaho, 2006, s. 295).

3.2.2 Reálie

Lexéma **reália** je latinského pôvodu (lat. rei – vec, predmet, fakt, udalosť) a vo filologickej literatúre sa používa od konca 19. storočia na označenie materiálnych predmetov či charakteristických národných tradícií a obyčajov. V translatologickej literatúre sa pojem reália používa od 40. rokov 20. storočia. Priekopníkom termínu bol Anton Fiodorov, predstaviteľ ruskej translatológie, ktorý pod reáliami rozumel špecifické národné objekty. Neskôr definíciu reálií upresnil, pričom sa vždy držal mimolingválneho aspektu a reálie chápal ako predmety materiálneho sveta a nie slová, ktoré ich označujú.

Termín reália po prvýkrát v ukrajinskej translatológii použil **O. Kundzič** v roku 1954, keď upozorňoval na nepreložiteľnosť reálií vzhľadom k ich spätosti s národom a kultúrou.

Za významný pokrok vo výskume reálií sa v ukrajinskej translatológii považujú práce Viktora Koptilova. Pri určovaní reálií sa zameriava na intralingválny aspekt. V práci *Aktuaľni pytannja ukrajinskoho xudožňoho perekladu* (1971) reáliami nazýva slová, ktoré označujú predmety a javy, neznáme v jazyku prekladu. Z uvedeného vyplýva skutočnosť, že tieto slová sa môžu v jednom jazyku (cieľovom) považovať za reálie, avšak v druhom jazyku (východiskovom) sa ako reálie nevnímajú.

3.2.3 Dialektné reálie

Reálie nesú informáciu spätú s určitým geografickým areálom. Z hľadiska sémantiky V. Koptilov deklaruje, že slová, označujúce také objekty sa čiastočne kryjú s dialektnými prvkami. Dialektizmy označujú isté všeobecne známe predmety prostredníctvom špecifických jazykových prvkov. V ruskej filologickej literatúre sa používa termín **dialektné reálie**. Týmto spojením sa poukazuje na slová, ktoré pomenúvajú predmety a veci užšieho areálu alebo dialektné regionálne názvy predmetov či predstáv nejakého národa. Dialektné reálie sú lingvoštylistickou kategóriou. V umeleckom texte dolaďujú komunikačný zámer autora. Keďže sú v istom kontraste s literárno-normatívnou organizáciou textu, podávajú výrazovo zosilnenú výpoveď. Pri preklade dialektných reálií musí byť prekladateľ zvlášť obozretný, je v nich koncentrovaná pamäť minulých storočí a sú demonštráciou imaginatívneho myslenia predkov.

V slovenskom prostredí je jednou z najznámejších definícií Popovičova charakteristika reálií ako prvkov kultúrneho kódu, ktorých realizácia prebieha v téme originálu (Popovič, 1983). Keďže na základe tejto definície je zložité určiť, čo všetko do skupiny reálií patrí a čo nie (pokiaľ sa to dá jednoznačne ohraničiť), hľadali sme konkrétnejšiu definíciu u J. Vilikovského. Vilikovský priraďuje reálie k ťažko preložiteľným prvkom na základe ich prepojenosti s dobou, miestom a jazykom vzniku a uvádza ich ako jednu z kategórií kultúrne podmienených prvkov. Popri reáliách k týmto prvkom pričleňuje aj oslovenia, miery a váhy (1984, s. 52). Translatologická literatúra (napr. Levý, 1983, Tellinger, 2005) chápe miery, váhy a oslovenia ako subkategórie fenoménu reálie. Takéto ponímanie reálií by zodpovedalo aj názoru B. Hochela (1990), ktorý reálie špecifikuje ich prepojením s dobovou realitou. K. Strelková nazerá na termín reálie z širšieho hľadiska ako na „komplex vedomostí o štáte

vyučovaného jazyka... (kultúra, dejiny, geografia, aktuálna politická, spoločenská a ekonomická situácia) vrátane národnej mentality“ (Strelková, 2006, s.140).

Podrobnú klasifikáciu týchto kultúrne podmienených prvkov ponúka **Peter Newmark** v diele *A Textbook of Translation* (1995), ktorý ich rozčleňuje do nasledujúcich kategórií:

1. ekológia: pomenovania fauny, flóry, meteorologických úkazov, zemského povrchu

2. materiálna kultúra (artefakty): gastronómia, oblečenie, obydlia a územnosprávne celky

3. sociálna oblasť: zamestnanie a voľnočasové aktivity

4. organizácie, tradície, aktivity, postupy a pojmy z oblasti politiky, administratívy, náboženstva a umenia

5. gestá a zvyky

3.2.4 Klasifikácia reálií

S rozličným chápaním a definovaním reálií súvisia aj rôzne spôsoby ich klasifikácie. Pôvodne v odbornej literatúre stálo v popredí hľadisko predmetné, neskôr nachádzame delenia na základe konotatívneho významu „v závislosti od miestneho (národného, regionálneho) a časového (historického) koloritu“ (Tellinger, 2000, s. 53). D. Tellinger uvádza klasifikáciu reálií podľa S. V. Vinogradova, ktorý rozlišuje len dve skupiny reálií:

- **obyčajné reálie**, ktorých charakteristickou črtou je bezekvivalentnosť
- **asociatívne reálie**, ku ktorým majú citový vzťah len príslušníci východiskovej kultúry.

V translatológii sa podľa výskumov S. Vlachova a S. Florina uvádza delenie reálií v závislosti od historicko-sémantického aspektu (cit. podľa Tellinger, 2005):

- **vlastné reálie**, ak existuje ich referent (коломийка, трембітяр, постоли)
- **historické reálie**, ak ich referent už zanikol a stávajú sa sémantickými archaizmami, vyžadujú poznanie zdrojového pozadia (щезник, смерд, тарниця, підбрехач)

Pri uplatnení štruktúrneho aspektu rozlišujeme:

- **jednočlenné reálie** (вечорниці, денцівка)
- **reálie nominatívneho charakteru** zložené z viacerých slov (курна хата, братська могила)
- **reálie – frazeologizmy** (лоби забрити, коло печі поратися, на панщині бути)

Ďalšia kategorizácia podľa Vlachova a Florina (Vlachov – Florin, 1980) zohľadňuje tri aspekty pri rozdelení reálií:

- **miestny**
- **časový**
- **predmetný**

Miestne delenie reálií si všíma skutočnosť, že reálie uvádzané v origináli nemusia bezpodmienečne patriť do východiskovej kultúry. Dej diela sa môže odohrávať v kultúrnom prostredí neznámom aj čitateľovi východiskového textu. V takomto prípade hovoríme o **cudzích reáliách**. Vzhľadom na skutočnosť, či ide o reálie rozšírené a známe vo viacerých kultúrnych spoločenstvách, delíme ich na dve podkategórie:

- **internacionálne**
- **regionálne**

Na základe lokálneho aspektu rozlišujeme **domáce reálie**, ktoré zaraďujeme do troch kategórií:

- **národné**
- **lokálne**
- **mikroreálie**[19]

[19] Mikroreálie sú späté s konkrétnym geografickým územím, mestom, resp. sociálnou skupinou

Tabuľka č. 1. Kategorizácia reálií (Vlachov – Florin, 1980)

domáce reálie	národné
	lokálne
	mikroreálie
cudzie reálie	internacionálne
	regionálne

Ak vychádzame z **časového hľadiska** získame dve základné skupiny reálií:

- **súčasné**
- **historické**

Z pohľadu prekladateľskej praxe by sme ešte mohli spomenúť **reálie zjavné** a **skryté**. Skryté reálie majú v cieľovom jazyku zodpovedajúci pendant, ale mimojazykové denotáty sú v binárnom porovnávaní dvoch jazykov odlišné. Prvoplánový prístup k takýmto prvkom, neakceptovanie mimojazykovej reality, môže pri preklade viesť k mylným záverom. Príkladom je ukrajinská lexéma *рушник*. Idiomatické spojenia súvisiace s touto lexémou – *подавати рушники, вернутися з рушниками* vytvárajú dojem bezproblémového prekladu a v rámci lexikálnej zhody by sme pri preklade do slovenčiny bez ťažkostí mohli uviesť lexému *ručník*. Ak vezmeme do úvahy kultúrne rozdiely, objavia sa problémy spojené s prekladom národných obradov spojených s ručníkom, ktoré nemajú analógiu v slovenskej kultúre, a tým ani lexikálny ekvivalent v slovenčine.

Tretím, asi najrozšírenejším aspektom kategorizácie reálií, je **predmetné hľadisko.** Vlachov a Florin vytvorili rozsiahle delenie, ktoré sa zakladá na rozlišovaní troch hlavných skupín reálií. Sú to reálie:

- **geografické**
- **etnografické**
- **spoločensko-politické**

Uvedená klasifikácia má významné postavenie v ruskej translatologickej literatúre. Ako uvádza D. Tellinger: „S. Vlachovovi a S. Florinovi sa podarilo vypracovať takú klasifikáciu reálií, ktorú bez výhrad preberajú aj iní teoretici prekladu; napr. S. V. Vinogradov ju považuje zatiaľ za najlepšiu“ (Tellinger, 2000, s. 55). Táto definícia a klasifikácia špecifickej kategórie lexém je potrebná kvôli ich presnejšej lokalizácii v samotnom texte.

Tabuľka č. 2. Kategorizácia reálií (Vlachov – Florin, 1980)

<table>
<tr><td rowspan="3">Geografické reálie</td><td colspan="2">objekty fyzikálnej geografie</td></tr>
<tr><td colspan="2">teritoriálne jednotky</td></tr>
<tr><td colspan="2">toponymá (obce, časti obcí)</td></tr>
<tr><td rowspan="9">Etnografické reálie</td><td colspan="2">geografické objekty späté s ľudskou činnosťou</td></tr>
<tr><td rowspan="7">každodenný život</td><td>jedlá a nápoje</td></tr>
<tr><td>odev, šperky</td></tr>
<tr><td>obydlia, nábytok, riad</td></tr>
<tr><td>dopravné prostriedky a značenia</td></tr>
<tr><td>pozdravy</td></tr>
<tr><td>pracovné nástroje</td></tr>
<tr><td>ostatné</td></tr>
<tr><td rowspan="3">umenie a kultúra</td><td>hudba, tanec, hudobné nástroje</td></tr>
<tr><td>ostatné druhy umenia</td></tr>
<tr><td>sviatky, obyčaje</td></tr>
</table>

Spoločenské a politické reálie		folklór
		mytológia
	etnické objekty	etnonymá
		prezývky
		pomenovanie osôb podľa bydliska
	miery, váhy, peňažné jednotky	jednotky mier a váh
		peňažné jednotky
		ich hovorové názvy
	spoločensko-politický život	politická činnosť, hnutia
		hodnosti, tituly, oslovenia
		úrady
		stavy, kasty, stavovské znaky a symboly
	vojenské reálie	zbrane, výstroj, jednotky

Precedentné fenomény

Precedentné fenomény sa vo výskumoch jazyka začali objavovať v rusistike koncom 20. a začiatkom 21. storočia. V rámci lingvokulturologických výskumov ho použil J. Karaulov (1987), ktorý vytvoril metodologické východiská pre etnopsycholingvistiku a lingvokulturológiu (cit. podľa Sipko, 2011). Pod vplyvom ruských psycholingvistov a lingvokulturológov píše o precedentných fenoménoch J. Sipko v monografii *Teoretické a sociálno-komunikačné východiská lingvokulturológie* a upozorňuje, že tvoria jeden zo základných termínov lingvokulturológie. Precedentné fenomény sa vnímajú ako

lingvokultúrne jednotky, ktoré sú v konkrétnom lingvokultúrnom prostredí natoľko ustálené a známe, že vytvárajú stabilné sociálno-komunikačné modely ako hodnotové východisko pri opise aktuálnych reálií (Sipko, 2011, s. 35). Vo filologických výskumoch sa vyčleňujú precedentné fenomény, ktoré sú rozdelené do štyroch veľkých skupín:

1. precedentné texty (Kafkov ***Proces***, pozn. autorky AA)
2. precedentné mená (***Lennon***)
3. precedentné situácie (***kauza Gorila***, pozn. autorky AA)
4. precedentné výpovede (*Do prezidentského paláca dali inštalovať* ***dvojplatničku***) (Krasnych, 2002, In: Sipko, 2011)

V istom zmysle sú to pravidelne sa opakujúce lingvokulturémy s výraznou mierou reprezentatívnosti najmä národných verbalizovaných hodnôt. Sú to tie zložky jazyka, ktoré sú v konkrétnej etnokultúre jedinečné a neopakovateľné. Pre oblasť translácie je zaujímavý moment prezentácie precedentných fenoménov prostredníctvom rôznych jazykových foriem. Ich obsah sa dekóduje v konkrétnom kontexte, na ktorý tiež pôsobia etnokultúrne asociácie. Prekladateľ musí byť nielen jazykovo kompetentný, ale mal by disponovať porovnateľnou **kognitívnou základňou** (Sipko, 2011, s. 36) ako autor originálneho diela.

Sumarizáciou výkladu týchto termínov, známych aj v našom prostredí sa ukázalo, že majú veľa spoločného, ale rozhodne nie sú totožné. O to naliehavejšie preto vystupuje v translatológii do popredia nevyhnutnosť interdisciplinárneho výskumu. Pre oblasť lingvokulturologických výskumov sa fundamentálnym stáva svetonázor, morálne normy, spôsoby poznávania sveta, umelecké diela, duchovné a materiálne hodnoty človeka. V nasledujúcej podkapitole sa zameriame na pojem **referenčný rámec**, t. j. aspekt, v ktorom sa lingvokulturológia realizuje.

3.2.5 Referenčný rámec z perspektívy lingvokulturológie

Každá komunikácia prebieha v istých referenčných rámcoch, inak povedané, v istom kontexte. V literárnej komunikácii sú za referenčný rámec považované všetky mimotextové faktory, ktoré sa priamo alebo nepriamo nejakým spôsobom textu dotýkajú. Pri recepcii literárneho diela sa prítomnosť referenčného rámca podľa slov H. Steinmetza prejavuje tak, že nie sú viditeľné významy v ich predpokladanej forme a tvare, ale iba vo výklade, ktorý sa viaže na referenciu. Nezávislý význam textov neexistuje. Naopak, existujú rôzne varianty

významu textu a všetky mimotextové faktory sú vlastne kontexty (Steinmetz, 1991). Dvojnásobne to platí pri preklade, pri ktorom vzniká hneď niekoľko referenčných rámcov – kontextov. Kontext prekladateľa – translátora a kontext príjemcu diela, čitateľa – recipienta. Význam, ktorý sa v prekladovom diele následne konštituuje sa tak opiera o referenčný rámec. Ten tvoria kultúrne, spoločenské či jazykové faktory nového prostredia, ktorého súčasťou sa preklad stáva. Jednotlivé referenčné rámce vplývajú pri preklade na konkrétne roviny textu a nezriedka sa stáva, že transláty, resp. ich parciálne časti, sa v rôznych krajinách diametrálne odlišujú nielen od originálu, ale aj navzájom. Odlišnosti sú najmä v oblasti lingvokulturém. Tieto prvky definujú podtext. Nevyvolávajú totožné asociácie, teda také, aké im prisúdil autor originálu. Prekladateľ sa preto musí rozhodnúť pre konkrétne riešenie, ako dané „sprievodné predstavy“ verbalizovať tak, aby boli zrejmé aj recipientovi cieľového textu.